

Національна Академія наук України
Інститут філософії

На правах рукопису

БЕЛІЧЕНКО
Андрія Валентинович

ГРАМАТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
У ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДОЗНАВСТВА

09.00.09. – Філософія науки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

AB 34.856

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано в Інституті філософії Національної Академії наук України.

Науковий керівник - доктор філософських наук
ЛУК'ЯНЕЦЬ Валентин Сергійович

Офіційні опоненти - доктор філософських наук, професор
КРИМСЬКИЙ Сергій Борисович

кандидат філософських наук
МИЛОВ Юрій Петрович

Провідна установа - кафедра філософії
Київського державного
економічного університету

Захист відбудеться "___" _____ 1996 р. о ___ год.
на засіданні Спеціалізованої ради Д 016.26.02 по захисту док-
торських дисертацій при Інституті філософії Національної Акаде-
мії наук України. Адреса: 252001, Київ-01, вул.Трьохсвятительсь-
ка, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту фі-
лософії Національної Академії наук України.

Автореферат розіслано "___" _____ 1996 р.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00740558 (Т)

В. С. ЛУК'ЯНЕЦЬ

Вчений секретар
Спеціалізованої ради,
д-р філос. наук

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Граматологія - галузь філософії, яка досліджує феномен "письма", що розуміється як своєрідна філософська опозиція звичайному й більш розповсюдженому поняттю "писемність", тобто письмо - як сукупність вихідних умов, що породжують можливості будь-якого означування. Граматологія з'явилась як одна з версій критичного подолання обмеженостей філософії структуралізму, лінгвістичної філософії, неопозитивістської епістемології науки. Граматологія здійснює зараз свою специфічну деконструктивістську стратегію, тобто - переосмислює велику європейську філософську традицію Сократа-Платона-Декарта-Канта-Гегеля.

Проблема граматологічного підходу у філософії природознавства пов'язується зі всією проблематикою сучасної методології. Більш того, це є однією із спроб вписати ті новації, що відбуваються зараз у методологічній свідомості природничих наук, до загального дискурсу сучасної філософії та культури.

Новації охоплюють всі сфери та рівні природознавчого знання - як від найновітějšíх теоретико-геометричних засобів, що застосовуються на шляху до так званої Єдиної Теорії Всього (ТОЕ), так і до фундаментального відкриття останніх років - експериментального підтвердження кваркової моделі речовини, винаходу топ-кварку. У теоретичному корпусі природознавчого знання відбулася суттєва субординація теорій, пов'язана із ієрархізацією теоретичних галузей від предметних теорій до формалізованих уявлень, і далі, - до метатеоретичних сфер, аж до усвідомлення структурних і знаково-синтаксичних механізмів породження знань. Властивості теоретичної мови опиняються у взаємозв'язку із реальністю.

Наступною важливою обставиною є те, що об'єктами наукових (передусім, фізичних) теорій стають тепер не самі речі як такі у своїй повсякденній природності та наявності, але інформація про них, висловлена у показах приладів, протоколах спостережень, експериментальній фіксації різних "слідів" та дій фізичних агентів мікро- та мега-світу. А це означає, що безпосередньою реальністю науки стають знаки. Особливо наявно ця специфіка пізнання здійснюється у квантово-польовому мисленні сучасної фізики.

Опосередкованість сучасного наукового пізнання не є результатом суб'єктивного свавілля чи навіть допоміжним ефектом так

званих "будівничих лісів", тобто - довільних моделей, необхідних суто евристично для здобуття об'єктивно значущого результату. Ієрархізація теоретичних засобів наукового пізнання висловлює об'єктивну багаторівневність природи й багатоіпостасність її реалій. Картина світу сучасного природознавства будується у передбаченні не тільки різних форм руху матерії, не тільки різних рівнів її організації, не тільки у передбаченні "наскрізних", таких, що пронизують всі рівні сущого структур самоорганізації, але й осей текстуальності світу. А текстуальність, як процес, що самоорганізується, водночас постає і речовою, і інформаційною системою. Текст і інформація в їхньому синергетичному розумінні опиняються саме тими об'єктивними компонентами наукової картини світу, що є речовина і поле. У результаті врахування знаково-інформаційних, а у гносеологічному сенсі - мовних засобів осягнення світу, граматологічний підхід стає об'єктивно детермінованим.

І, нарешті, слід згадати про все більшу актуалізацію так званого антропного принципу, що пов'язав найелементарніші й найфундаментальніші константи реальності із самим фактом існування людини мислячої. Не тільки знаковість фізичного світу, але й здатність "прочитати" ці знаки - показник повороту сучасного природознавства до опису, що адекватним чином віддзеркалюється у повороті філософії сучасного природознавства до *письма*.

Вказана "граматологічність" сучасного природознавчого дискурсу стає ще більш актуальною у зв'язку з гуманітаризацією точних наук (як, до того ж, й формалізацією наук гуманітарних), що посилюється. Це відбувається передусім у використанні новітніх методів суміжних дисциплін. Природа стає зараз тією цариною, у якій відбувається пошук контактів та поєднання різних форм пізнання, наукових та повсякденних, формалізованих і неформалізованих тощо. Все це (і не тільки це) свідчить про те, що філософія природознавства розширює як свій методологічний апарат і самий предмет свого дослідження (як, до того ж, і стиль свого дискурсу), так і починає стикатися із постмодерністськими тенденціями філософської рефлексії.

Однією з особливостей нового, постмодерністського стану філософії природознавства (яку точніше у нових умовах, як ми бачимо, слід було б назвати, як пропонує В.В.Налімов, "новою натурфілософією") є її звернення до *знаку і тексту*.

Розподіл всіх наук на описові, дескриптивні й тлумачні,

дискурсивні був запропонований ще В. Дільтеєм у XIX ст. й пізніше Е. Гуссерлем на початку XX ст. Хоча такий розподіл був зроблений для власних цілей (виділення феноменології у "строгу науку"), це був цілком показовий й нетривіальний акт. Характерно, що трохи пізніше першорядне значення опису у науці було підкреслено Е. Махом. Принцип економії мислення (порівняно із принципом економії знака у Е. Гуссерля) привів Е. Маха до думки про опис як ідеал науки. Відповідно на зміну причинності як парадигми науки, яка необхідно прагне виявити причину сущого, приходить функціональність як самодостатність природної системи, що розглядається як живий організм.

Ідея опису та його ролі в науці та культурі суспільства була розвинута Ж.-Ф. Льотаром, Ж. Деррида та Р. Рорті. Вона призводить до урівнення науки як одного із засобів генерації тексту з іншими (у тому числі гуманітарними) сферами розумової діяльності).

Грамотологія, присвячена вивченню всієї діяльності людини і передовсім як знакової, може, здається, слугувати ґрунтом для розробки нової течії в філософії природи - *граматологічної*.

Ступінь розробленості проблеми. Постмодерністське зрушення охоплює всю інфраструктуру і основи філософсько-природознавчого дискурсу. Ось чому спочатку важливо виокремити принаймні сім напрямків, за якими чітко або нечітко відбувається трансформація класичного й модерністського образів природознавства до нової, постмодерністської іпостасі. А саме: (1) соціокультурний напрямок, (2) естетичний, (3) прагматичний, (4) гносеологічний, (5) когнитивний, (6) візіонерський та (7) грамотологічний. Ці напрямки характеризують зміни самого філософсько-природознавчого простору, оскільки саме природознавство як таке виступає у постмодерністській свідомості безпосереднім предметом того дискурсу, котрий в цьому просторі відбувається. При цьому осмислення постмодерністського зрушення у самому природознавстві виходить за межі нашої роботи.

Історично соціокультурний напрямок постмодерністського зрушення (не тільки в філософії природознавства, але й у всій філософській культурі Заходу) виникло першим. Провідний внесок в цьому напрямку був зроблений Ж.-Ф. Льотаром, М. Фуко, Ж. Бодрійаром, З. Бауманом, У. Еко, М. Фізерстоуном, Дж. Райхманом, Ф. Джеймісоном, Б. Смартом, Дж. Ваттімо, С. Е. Тулміном.

Початок естетичного напрямку можна віднести до відродження платоновської ідеї краси як істини у роботах англійських просвітників Шефтсбері й Хатчесона. Про роль краси як критерію у природознавчому пізнанні говорили А. Ейнштейн, П. Дірак, В. Гейзенберг, Р. Фейнман та інші вчені. Філософським чином цю проблему розробляли як у вітчизняній науці (починаючи з 60-х рр.) – С. В. Котіна, В. С. Мейлах та ін., так і за кордоном – Г. Осборн, Дж. Енглер, Дж. В. Маккалістер, Т. Сайлер, Дж. Е. Мартін, М. А. Спаріосу.

Прагматичний напрямок характеризується відмовою від метафізичних, реалістичних абсолютів у науковому пізнанні й презентується іменами Дж. Д'юї, У. Селларса, Р. Рорті, У. Куайна. Деяке протиставлення естетизму й прагматизму віддзеркалює внутрішню напруженість постмодерну, де ці ідеї є взаємодоповненими.

Гносеологічний напрямок досліджує основні принципи, що складають нові основи наукового пізнання, і презентований іменами Д. Бома, Х. Томлісона, Н. Мерфі, Дж. Барроу, Ф. Тіплера, а також передусім "філософією нестабільності" І. Пригожина.

Когнітивний напрямок піддає аналізу антропологічні фактори наукового пізнання. В рамках філософії природознавства тут є суттєвими зусилля І. С. Алексєєва, В. С. Стюпіна, Г. Кюнга, М. В. Поповича, С. Б. Кримського, В. М. Свінцицького.

Спірітуалістичний (або візіонерський) напрямок виник як реакція теологів й самих вчених-природознавців на відкриття новітнього природознавства, що "реабілітувало" науку в очах перших, й таке, що стало священним, релігійним – в очах других. Важливий внесок було зроблено працями П. О. Флоренського, І. О. Ільїна, А. Койре, Ф. Капри, Н. Сретеневої, У. -Л. Крейга, Ф. Хойла, М. Телбота.

Грамотологічний напрямок бере свій початок у ґрунтовних працях Жака Деррі, з. Тривалий час його ідеї були поза увагою. Деконструктивізм (або постконструктивізм, як його ще називають) розвивається зараз переважно у Франції (Ж. Дельоз, Ж. Бодрійар, Ж.-Ф. Льютар та їхні більш молоді послідовники) та в США (П. де Мен, Х. Блум, Дж. Х. Міллер та ін.).

Грамотологія як складова частина постструктуралізму активно взаємодіє зараз із комп'ютерною наукою. Точніше, слід було б вести мову про взаємодію нового нелінійного підходу у комп'ютерній науці (Ш. ван Тайл, Д. Енгельбарт, Дж. Нельсон та ін.) й власне грамотології. Стосовно використання грамотології в дослідженні

загальних ґрунтовних природознавчих проблем, що є предметом цієї роботи, то ця галузь зовсім не вивчена. До нашої теми безпосередньо відноситься лише семіотичний підхід до гносеології, використаний В.В.Кімом, а також загальноісторичний аналіз проблем науки в працях М.К.Петрова. Відповідно до філософії країн СНД можна говорити тільки про деяку рецепцію основних ідей деконструктивізму (Н.С.Автономова, О.Б.Вайнштейн, О.В.Гараджа, Г.А.Зачіченко, С.М.Некрасов, М.М.Субботін, Л.І.Філіппов, Е.Г.Фрейберг).

Окремо слід згадати про вже утворений гуманітарний напрямок у філософії природознавства (особливо у країнах СНД): він виявлений у працях М.В.Поповича, С.Б.Кримського, В.Л.Храмової, В.В.Налімова, М.Г.Долідзе, Г.Д.Гачева, М.І.Данилової, В.О.Белова. Лінгвістичний підхід до проблеми наукового пізнання (роль метафори в теоретичному мисленні) презентований низкою досліджень із досить давньою та міцною традицією (за кордоном - М.Блек, Дж.Е.Мартін, Дж.Лакофф, М.Джонсон, С.Пеппер, Д.Е.Купер; у країнах СНД - С.С.Гусев, К.К.Жоль, Г.Г.Кулієв).

Стосовно безпосередньої розробки постмодерністської проблематики у межах методології природознавства давно й активно проводиться робота В.С.Лук'янцем.

Безперечно, конкретно-предметний аналіз форм, шляхів і результатів прояву постмодерністських тенденцій у філософії природознавства - справа майбутніх дослідників. Ми тільки констатуємо логіку їхньої появи у всіх галузях природознавства та його філософії.

Основний задум цієї дисертації полягає в розробці граматологічної альтернативи традиційній (значною мірою - позитивістській, чи марксистській, системно-модельній) філософії й методології природознавства.

Поворот природознавства від парадигми речово-об'єктивістської, "чистої" реальності до її знакової репрезентації, а точніше, до тексту (що розуміється у найширшому сенсі, у тому числі і з точки зору впорядкованих вимірів приладу) й висуває граматологію як самостійний засіб філософсько-природознавчого опису світу. Відповідно до цього, в дисертації за основні концепти граматологічного підходу взяті поняття природи, письма та досвіду (до останнього відносяться всі форми взаємодії із зовнішнім світом, не лише експеримент, а й, наприклад, імпринтінг).

Мета та задачі дослідження. Дисертаційна постановка задачі осмислення методологічного статусу граматологічного підходу в природознавчо-науковому пізнанні здійснюється у відповідності до традиційної для історії філософії формули: "Світ є книга". У другій половині ХХ ст. філософія й наука повернулися до обговорення проблеми "граматики" світу на більш розвинутому і підготовленому для її понятійної реалізації рівні (сучасна лінгвістика - передусім у теорії референції і теорії комунікації, - семіотика, неориторика, психологія, антропологія, аналітична філософія та, не в останню чергу, граматологія). У роботі поставлена **мета** застосування граматології в філософії природознавства.

Для досягнення цієї мети дисертанту необхідно було обґрунтувати й розробити такі конкретні питання:

- причини актуалізації граматологічного підходу у філософії природознавства;
- засоби реалізації граматологічного підходу на конкретному філософському та природознавчому матеріалі;
- специфіка граматологічного підходу та його переваги у порівнянні із системним підходом.

Наукова новизна дослідження може бути охарактеризована такими положеннями:

- змальовано, що письмо як знакова дійсність буття та досвід як антропна частина буттєвості протистоять один одному, й протистоять вони передусім у процесі наукового пізнання;

- аргументовано положення про те, що контраверза "модерн - постмодерн" найбільш явно презентує себе в методологічному зрушенні від класичної максими "світ є книга" до новітньої - "світ є текст, що самоорганізується". Уявлення про світ як абсолютний, атемпоральний і лінійний універсум замінюється його трактуванням як нестабільного, плюралістичного, темпорального й нелінійного мультиуніверсума;

- обґрунтований висновок про те, що граматологія ініціює суттєво нове розуміння природознавчо-наукового дискурсу. У граматології природознавчо-науковий дискурс розуміється як практика мово-мислє-дії суспільства природознавців, тобто як текст - на відміну від класичної комунікації;

- показано, що сучасне природознавство знову (але іншим чином, ніж природознавство, скажімо, середньовіччя) здобуває герменевтичні риси.

Теоретичне й практичне значення роботи полягає в тому, що в ній висвітлені основні ознаки постмодерністського стану філософії природознавства, а також показана необхідність розширити предмет, яким вона займається, тобто "перевідкрити" природу. Фактично це означає, що був обґрунтований перехід від штучної ізоляції, привілеїзації до її союзу й наступного синтезу із ненауковими формами пізнання та засвоєння світу (при цьому, безперечно ж, що специфіка науки як найбільш об'єктивного й надійного знання зберігається).

Грамаатологічний підхід може бути використаний як всередині традиційної філософії (новий ракурс старих проблем), так й для подальшого її руху у грамаатологічному напрямку.

Робота може бути використана у викладанні нових курсів природничих та гуманітарних наук як приклад міждисциплінарного підходу.

Апробація роботи. Дисертацію було обговорено на засіданні сектора філософії і методології природознавства відділу логіки, методології та філософії науки Інституту філософії НАН України й рекомендовано до захисту. Основні результати та висновки дисертації були викладені та обговорені на II Міжнародній науковій конференції "Язык и текст" (С.-Петербург, 1992); II Міжнародній науковій конференції "Язык и культура" (Київ, 1993); III Міжнародній науковій конференції "Творчість. Культура. Гуманізм" (Київ, 1993); Людинознавчих філософських читаннях "Гуманізм. Людина. Освіта" (Дрогобич, 1994); II Всеукраїнському філософському конгресі (Київ, 1995); Других Міжнародних філософсько-культурологічних читаннях (С.-Петербург, 1995).

Основні висновки та положення дисертації віддзеркалені у семи публікаціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційне дослідження складається із вступу, трьох глав, заключення і списку використаної літератури. Містить 184 сторінки друкованого тексту.

2. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ. Постмодерністський стан філософії природознавства характеризується плюралістичною цілісністю, темпоральністю й пов'язаною з нею агоністикою поглядів. Це ажніяк не абсолютно

нові ідеї у філософії, однак, у постмодерні вони мають фундаментальний зміст і торкаються самих ґрунтовних сторін філософування, у тому числі й понятійного апарату, суттєво ієрархізованого у модерні.

Стосовно цілісності ще у 1914 р. російський філософ Г.Г. Шпет називав філософський аналіз вузьких галузей знання "провінціальним світоглядом". Постмодерн - це прагнення до "космополісу" (С.Е.Тулмін), до знання, що кожного разу перевершує власні межі. В цьому можна, наприклад, почути гераклітівське "багатознання не навчає". Ітенція до розширення предмету дослідження, до "надсинтезу" всіх його сторін і, відповідно, використання всього спектра методологічних підходів, призводить до зближення постмодерністської науки та її філософії з не-наукою й навіть із анти-наукою.

У **першій главі** запропонований найзагальніший погляд на проблему: піддаються осмисленню складені у філософській літературі визначення Пост-Модерну, провадиться компаративний аналіз. Один з напрямків (а саме - граматологічний), в якому репрезентується постмодерністське зрушення в філософії природознавства, виокремлений у цій главі. Більш ретельно він досліджується у наступних главах, присвячених розробці граматологічного підходу.

Дисертант показує, що цілісність і множинність, властиві постмодерну, кардинально змінюють самий предмет філософії природознавства. В епоху Пост-Модерну ним стає вся сума людських знань та уявлень про природу. При цьому акцент пересувається зі знання та його структури (що було властивим для неопозитивізму та структуралізму) безпосередньо на самий процес пізнання, динаміку змін наукових парадигм та формування теорій і з'ясування їхніх гносеологічних коренів. Інакше кажучи, увага дослідника пересувається з відомого та апробованого на невідоме та діалог з ним.

Глава I. ПОСТМОДЕРНІСТСЬКЕ ЗРУШЕННЯ В ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДОЗНАВСТВА. Авторське дослідження постмодерністського зрушення у вказаній галузі полягає в аналізі трьох проблем: 1) проблеми часу; 2) проблеми предметності; 3) проблеми знаку у методології природничих наук.

Дисертант акцентує увагу на тому, що проблема часу тягне за собою проблему суб'єктивності в науці (як це бачилося ще А.Бергсону), але не тільки. Ґрунтовність основних законів світобудови

"розмивається" співбуттєвою із ним фундаментальністю часу. Це призводить до необхідності розглядати час не тільки як параметр (як це робиться, скажімо, у класичній фізиці), а й уявляти його як історію (у розумінні І.Пригожина), тобто враховувати вплив становлення предмету на його зміст та форму. Ця діалектична ідея, що протистоїть принципам синхронізму традиційного структуралізму, забарвлюється у граматиці у тони знакової буттєвості того, що означає, а не самототожності ідеї, що стає (та її поняття), як це відбувається у класичній діалектиці.

Дисертант показує, що проблеми предметності у данному контексті презентується у крайній спекулятивності сучасних природознавчих теорій, відзначеної ще А.Ейнштейном. Американський філософ науки М.Клайн називає їх навіть "раціоналізованою вигадкою". Теоретична думка фізиків досягла дослідження таких меж енергій, котрі вже в принципі недосяжні для експериментування у класичному смислі. Об'єктом сучасної фізики стає самий семантично окремий конструкт, заснований на ідеї узгодженості всього корпусу теоретичної фізики. Ідея єдності як принципу ідентифікації фізичних об'єктів проявилася у прагненні створити так звану Теорію Всього (ТОЕ), тобто теорію об'єднання всіх типів фундаментальних взаємодій. Така ціль була поставлена перед другою всесвітньою війною А.Ейнштейном, і тепер, після відкриття на початку дев'яностих років існування кварків, фізики значно наблизилися до неї.

Проблема знаку крокує безпосередньо із проблеми предметності. Згідно з дисертантом, виключний характер смислової значимості об'єкту (що перевищує навіть його фізичне існування) у сучасному природознавстві призводить до ідеї розглядати його як знак, а взаємодія таких об'єктів і створює текст. Ідею тексту у сучасній філософії можна порівняти із ключовою ідеєю сучасної фізики - ідеєю поля. Взаємодія текстів породжує "інтертекст" (М.Арріве). Мета філософа науки полягає, таким чином, у з'ясуванні дії такої над'єдиної граматики, котра об'єднує всі тексти, як природні, так і - у зв'язку із пізнанням природи людиною - людські. Якщо перефразувати М.Євзліна, постмодерн виходить з головного факту - даності такої "граматики", тоді як сама "мова" універсума залишається таємницею.

В дисертації аргументується, що вказана постмодерністська проблематика перетворює не тільки ретроспективу, а й перспективу

природознавства, як і його філософії. Думка про те, що традиційна наука аж ніяк не настільки "наука", як це вважалося до сьогодні, - а ця думка є пріоритетом постструктуралізму, якого вважають, як відзначає Е.Хайссен, "арехологією модерну", - прямо стикається із фейерабендівською ідеєю проліферації шляхів розвитку науки.

Охарактеризовані проблеми створюють особливу постмодерністську ситуацію у філософії науки та, частково, природознавства. Дисертант акцентує увагу на тому, що тепер існує безліч варіантів для опису та аналізу цієї ситуації, які стикаються безпосередньо з її ситуативними ознаками. У дисертації досліджується граматологічна версія філософського осмислення постмодерна, чому присвячені наступні дві глави.

Глава II. ГРАМАТОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА В ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДОЗНАВСТВА. У першому параграфі цієї глави йдеться про основні поняття граматології, як вони виокремлені її ініціатором - Жаком Дерріда. У наступних двох параграфах глави здійснюється апробація граматологічних концептів у корпусі філософії природознавства. Цій апробації передує коротка характеристика граматології як такої.

Головним поняттям граматології, за Ж.Дерріда, є поняття письма та пов'язаного із ним розрізнення. Письмо як філософська ідіома не має однозначного визначення й припускає чимало тлумачень. У певному смислі письмо (*écriture*) - філософська медитація над тим, що таке писемність, поняття доволі традиційне й загальнозрозуміле. У своїх основних роботах початкового періоду Ж.Дерріда ретельно та на великому матеріалі простежує, як еволюювала в історії цивілізації опозиція "мова/письмо". Він змальовує, що мова, голос, логос посідали на ранніх етапах привілейоване місце, втілюючи всю повноту одкровення Істини. Письмо як писемність (а це суттєво різні поняття) профанує це одкровення, грубо спотворює його, підмінюючи мертвою маскою живий струм думки. Завдяки цьому виникають такі поняття граматології, як поняття сліду, траси, грами (звідси, власне, граматологія - буквально "наука про слід", філософське "слідопитство"). Слід втілює собою різницю між письмом як будь-якою знаковою діяльністю людини та мовою як виробництвом суто фонетичних знаків. Однак Ж.Дерріда доводить, що первісним була все ж не мова (антична традиція, за

С.С. Верінцевим), а саме письмо (біблійна традиція), котрі Дерріда, щоб підкреслити важливість цього поняття, називає архе-письмом. Архе-письмо має вже суто буттєву форму й мало схоже на звичайну писемність. Архе-письмо слід було б визначити як знакову форму діяльності буття (а не тільки людини; пор.: рух форм матерії у Ф. Енгельса). Як уявляється, саме взявши за основу таке, більш широке, визначення архе-письма (і, звідси, письма як такого), можна надалі будувати не тільки граматиологію артефактів (чим зайнятий Дерріда та його однодумці), а й граматиологію натуральних речей, тобто й визначити тим самим власне граматиологічний підхід у рамках філософії природознавства.

Зіставляючи дві мови - мову людини і мову природи, - дисертант показує, що не можна пройти повз те, із чим людська мова пов'язана безпосередньо, - повз людську психіку. Дерріданський аналіз фрейдизму дозволяє автору граматиології заключити, що так само, як мова є "письмо" голосу, так людські сни є "письмо" несвідомого.

У цьому важливому місці дисертант аналізує головну дилему свого дослідження - дихотомію "письмо/досвід". Досвід тут розуміється у самому загальному смислі, а саме як письмо психіки, з одного боку, й - з протилежного - як поміркований досвід, тобто науковий експеримент. У дисертації аргументується, що оскільки мислення не існує поза мовою (гіпотеза Уорфа-Сепіра), то обидві ці крайності досвіду існують саме завдяки одна одній, починаючись у несвідомій частині психіки як рефлексія над внутрішнім досвідом за допомогою мови. При цьому письмо як таке не має централізації ні на чому, що спочатку не було б ним самим. У тому саме й полягає особливість граматиологічного підходу у філософії природознавства, що письмо як людський досвід, накопичений у ході діяльності буття, і досвід як частина письма, націленого до того, щоб реалізувати себе в чомусь такому, що не є письмом, протистоять один одному, але тільки в процесі пізнання. Поза пізнанням було б, як уявляється дисертантові, дуже важко розрізнити письмо і досвід. Власне, весь патос граматиології замкнений у такому розрізненні.

У пізнанні, у тому числі й природознавчому, й через мислення досвід й письмо взаємно перебігають один в одного, а тому слід було б говорити не тільки про граматиологію як "позитивну" науку (за Ж. Дерріда), а й про когнітивну граматиологію як міждис-

циплінарний підхід до аналізу будь-якого мислення. Досвід як натурфілософський двійник письма слід було визначити, у свою чергу, й у самому загальному вигляді як нуль-знак (пор. з нульписмом Р.Барта) чи як передзнакову сферу знака. Досвід не тільки створює знак, не передує йому, ставчи тим самим на цей час письмом, а й тільки і робить можливим взаємодію знаків на ґрунті складеного в досвіді смислу.

У другому параграфі глави дисертант зіставляє граматологічний підхід із системним. Дискусія розгортається навколо того, що є система, й тим самим продовжує розпочатий у першому параграфі дискурс про те, як з точки зору завершеності й незавершеності розуміється система в герменевтиці й граматології. Дисертант показує, що граматологія стверджує існування систем без єдності, тоді як при будь-якому визначенні поняття "система" (а таких визначень, як показав А.І.Уйомов, існує вже декілька десятків), кожного разу система буде центрованою власною єдністю. Нестабільні системи, між тим, не мають раз і назавжди виділеного центру, вони є поліцентричними. З точки зору граматології, існування таких нестабільностей забезпечується деконструкцією, яка в силу своєї амбівалентності не тільки створює систему, а й розупорядковує її. Таким чином, в граматології під системою розуміються квазі-системи, а саме тексти, точніше, гіпертексти, відкриті й незавершені утворення, що нагадують собою грибниці, різоми тощо.

Повертаючись до дихотомії "пізнання/розуміння" в аспекті їхньої структурності, дисертант зіставляє опозицію "система/текст" з античною опозицією "тесіс/фюсіс", тобто буквально "порядок-природа". Знак ініціює пізнання, але буття як таке примушує до розуміння. В цьому смислі система посідає проміжне положення: хоча вчча є знаковою, але вона разом із тим є "не-знак", оскільки відноситься до субстанції (усії), яка не має у самій собі іманентного порядку (Арістотель). Тому пізнання природи як би "відкладає" природу через її опосередкування у системі пізнання. Ось чому можна заключити, що складність природи є такою, якою є й природа складності.

Двозначність поняття системи в граматології торкається і її онтологічного статусу. Оскільки система дається різними засобами: і як форма (тесіс), і як субстанція (усія), і як сутність-природа (фюсіс), її буття теж є плюралістичним, як вважає

дисертант. Роблячи висновок про *поліонтологічність* системи (а, точніше, тексту), дисертант стверджує, що Хаос постмодерністів, який самоорганізується, не потребує провідної сили Єдиного (Плотін), оскільки не має ані єдиного буття, ані єдиного часу. Кожний крок такої системи-тексту непередбачений, хоча зв'язність дій зберігається. Як відомо, класична філософія також знала чимало понять буття (у Арістотеля, Августина та ін.), але ця множинність буттєдіяльностей ніколи не відносилася до одного об'єкту. Класична філософія рефлексувала над формами проявів буття, тоді як постмодерн вивчає буття в незаданій безпосередності.

Досвід постає понятійним мостом, що дозволяє зробити перехід від чистої граматики до її натурфілософської версії, або, іншими словами, сформулювати основні принципи граматики природи.

Як вже зазначалося вище, текстуальне мислення є своєрідним граматологічним аналогом фізико-польового мислення. Текст як ціле, на відміну від знаку, якому співставляється значення, є носієм смислу (крайній випадок тексту - текст, що складений і одного знаку, але й тут різниця між смислом і значенням (за Фреге) є очевидною). Для сучасних фізичних об'єктів самим характерним є те, що всі вони несуть предусім смислове навантаження, в якому "згорнути" як теорія цього об'єкту, так і його експериментальна перевірка. Фізичний об'єкт не тільки означає щось як знак, але й щось смислоутворює як текст. З точки зору когнитивної граматики, весь механізм (процес, ланцюжок) пізнання є ніщо інше, як єдина стихія текстопородження і тексторозвитку. В цьому - одна із суттєвих відзнак системного підходу (система значень) від граматологічного (текст смислів), на яких дисертант зупиняється у наступній главі.

Вводячи поняття досвіду як проміжної ланки між річчю та знаком, дисертант тим самим натурфілософським чином "наддетермінує" (М. Ріффатер) текст, тобто досвід як текст є інтерпретаційним текстом у відношенні до інших текстів, що мають статус наукових теорій. Разом із тим всередині теоретичного корпусу також є низка текстів, що інтерпретують (а отже, і детермінують) вихідну базову теорію. Такі тексти-теорії є варіант, версія основної теорії і утворюють, як зазначалося вище, інтертекст. Інакше кажучи, і на рівні тексту діє семиотична тріада - знак-інтерпретація-текст. Але якщо ми хочемо прослідкувати знакову еволюцію

наукових парадигм (що було метою, наприклад, Т.Куна), нам не обійтися без поняття "смісл" і "досвід", котрі потребують іншого підходу, ніж системний.

На завершення другої глави засобами комп'ютерної науки здійснюється комп'ютерне тлумачення ключових понять граматології. Основний акцент робиться на понятті комп'ютерне письмо. Робиться висновок про те, що комп'ютер як засіб комунікації й пізнання є не тільки засіб синтезу, але й інструмент деконструкції, тобто дозволяє отримувати відкриті тексти, що вільно розвиваються.

Глава III. ВПЛИВ ГРАМАТОЛОГІЇ НА ФІЛОСОФІЮ СУЧАСНОГО ПРИРОДОЗНАВСТВА. У заключній главі проводиться зіставлення граматологічного підходу із вже апробованими і домінуючими напрямками у філософії природознавства. Тим самим граматологічний підхід здобуває більш ретельне розкриття.

У першому параграфі граматологія як ціле порівнюється із найбільш давнім та стрижньовим філософствуванням - із герменевтикою. Як відомо, герменевтика бере свій початок у дофілософських, суто релігійних уявленнях людини епохи раннього землеробства, коли вона виконувала суто службові функції у розв'язанні волі богів за різного рівня спеціальними знаками. Починаючи зі стоїків, герменевтика здобуває розвиток як рівноправна філософська традиція, котра у перші століття християнства (з Філона Александрійського) заявила про себе як про єдино вірний й адекватний засіб філософування, вірного християнським канонам. Християнське вчення зображує світ, створений Творцем, як книгу, читання якої дозволяє наблизитись до Всевишнього й тим самим найбільш вірно зрозуміти як Його творіння, так і Його творчість. Книга Природи написана у шість днів творення і дана на всі віки до скону світу. Перекладаючи положення традиційної герменевтики на мову граматології, ми бачимо, що мова й текст з'являються вже у випадку безкінечно віддаленого від людини об'єкту трансцендентним смислом. Якщо порівняти знаковий простір із світом світла, то трансцендентний смісл Творця, мов сонце, проникає у кожну земну річ й робить її наповненою одвічного смислу. Це світло дозволяє презентувати кожний природний об'єкт як знак безкінечно віддаленого від світу означуваного. Тотальність знаку вказує на те, що семіотичні відношення більш фундаментальні, ніж казуаль-

ні. Якщо зводити фізичний вакуум, що лежить (згідно сучасним поглядам) в основі всієї світобудови, до вакууму семантичного, тобто безкінечного знаку, то проблема суто фізичного існування вакууму як форми матерії (чи матерії й духу) зводиться до його розуміння. Тим самим задача космофізична стає задачею герменевтичною, а точніше, граматологічною.

Із вищезазначеного випливає, що проблема зв'язку герменевтики та граматології, яка вже деякою мірою вивчалася на Заході (Р.Р.Каммінг, Фр.Р.Доллмайер, Дж.Д.Кап'юто, Д.К.Хой та ін.), міститься на межі буття (наприклад, проблема існування фізичного вакууму, пошуки передвакуумних станів) та його розуміння. Існує, як відомо, безліч сучасних трактувань герменевтики (Г.Г.Гадамер, П.Рікьор, Л.Вітгенштейн, Р.Дж.Коллінгвуд та ін.), що розглядають різні аспекти самої фундаментальної проблеми - розуміння. Підхід Гадамера, збагачений (чи, краще, "обтяжений") екзистенціальною проблематикою Хайдеггера (а в дисертації саме Гадамер розглядається як основний опонент Дерріда) розвиває свою екзистенціальну герменевтику за віссю розуміння не просто створеного світу, але його самої суттєвої частини - буття. Власне буття і є тією самою межею й водночас демаркаційною лінією, яка розділяє гадамерівську герменевтику й дерріданську граматологію. Значна частина критики чистою граматологією, рафінованої герменевтики Гадамера, відноситься до поняття буття.

Як відомо, Гадамер онтологізує розуміння, вважаючи, що саме заглибленість людини у буття, у її "життєвий світ" (Гуссерль) є основою її подальшого розуміння. З цієї точки зору, розуміння - це надбання речі. В той час як для Дерріда розуміння - лише по-іменування речі. Таким чином, опоненти роблять різні акценти у своїй загальній проблемі розуміння: розуміння як надбання, тобто володіння іменем, місцеположенням буття (Гадамер) й розуміння як по-іменування, тобто пошуки найменування, ім'я буття, у якому схована вся його іменність (і як смисл, і як конкретність). У Дерріда не існує того абсолютного суб'єкту, саморозуміння якого розгорталось б у спіраль розуміння всього світу.

Онтологічність тексту в герменевтиці Гадамера - чи не самий наочний приклад логоцентризму всієї модерністської філософії, вірним слугою якої Гадамер, безперечно, є. Дерріда визначив модерністську традицію як логоцентричну тому, що для неї властивим є (явно чи неявно) центрування всього філософствування на

АН України

якихось недосяжних, у всякій мірі, критиці, фетісах - розумі, логосі, смислі, єдиному тощо. Між тим, коли Гадамер онтологізує текст, він підмінює його буттям - передусім буттям людини. Однак у цьому випадку навіть суто структурно розмивається специфіка тексту. Знак "в'язне" у бутті й втрачає те, що він означав у рамках тексту, завдячи в безвихідь суб'єкт-об'єктних стосунків класичної філософії, з якою Гадамер, при всьому його прагненні, так і не пориває. Граматологія ж є надто обережною у відношенні до буття. Для того, щоб не потрапити до пастки буття, Дерріда використовує дихотомію "присутність/відсутність", а знак визначає "хитро" - як "відкладену присутність". Дійсно, оскільки знак існує лише у ментальному просторі, він не має прямого доступу до буття як місцеутримання, місцеволодіння фізичної речі. Але й у світі смислів (того, що стоїки називали "лектон") йому також нема місця. Наслідуючи Дерріда, можна побачити, що в нього знак заздальгидь "безглуздий", й такою, дійсно, є безпосередня реальність знаку.

Оглядаючи в цілому граматологічний підхід, можна виокремити декілька ключових рис, що відрізняють його від генетично близького йому - системного підходу:

1) Граматологічний підхід є більш філософічним й разом із тим більше відповідає реаліям сучасного природознавства (нелінійність, плюралістичність, нестабільність, текстуальність).

2) Якщо скористатись комп'ютерною метафорою, системний підхід подібний до роботи науковця не з формальними мовами, а безпосередньо із машинними кодами. Тоді як граматологічний підхід є більш природним, оскільки оперує із корпусом живої мови. Системолог фактично переформулює задачі, поставлені на природній мові, на мову систем, форм.

3) Формулюючи та досліджуючи систему, системолог зводить штучну стіну між мовою та реальністю. Однак задача полягає у зворотньому - дослідити їхню єдність.

4) Системний підхід, як і структуралізм у цілому, досліджує синхронні, а не діахронні зв'язки, у той час як граматологічний підхід, постаючи складовою частиною постструктуралізму, вивчає передусім історію системи.

5) Системний підхід, узагальнюючи відоме, інтерполюючи, прогнозує невідоме за відомим взірцем. Граматологічний же підхід у значній мірі націлений пізнати невідоме у його невідомості.

6) Граматологічний підхід розширює предмет дослідження філософії природознавства - враховуючи не тільки системи, але й тексти - їхню діакроніку, деконструкцію та інтерпретацію.

7) Системний підхід заснований на цілісності об'єкту (система), граматологічний - на розрізненні об'єктів (текст), на їхній множинності та гетерогенності.

8) Системний підхід базується на упевненості в існуванні надсистемного фактору, що регулює поведінку системи та по-філософськи відповідає реалізму. Всупереч цьому, граматологічний підхід відкидає існування надсистемного диктату, над-ідеї та інших метафізичних "центрів влади" (Р.Рорті) та по-філософськи відповідає номіналізму.

9) Системний підхід так чи інакше поза своїм бажанням губить живий об'єкт завдяки гармонії знання про нього, тоді як граматологічний підхід працює в ситуації вільного, спонтанного об'єкту як тексту. Текст - не система, хоча й може бути за допомогою метафізичної агресії перетворений на неї.

Основні результати роботи висвітлені в публікаціях автора:

1. Беличенко А.В. Парадигма - средостенье языка и культуры (К топодинамической теории парадигмы) //Вторая Международная конференция "Язык и культура": Материалы. - К.: Изд-во Киевск. ун-та, 1993. - С.56-58.

2. Беличенко А.В. Творческие нарративы постмодернистской ситуации в философии науки //III Міжнародная наукова конференція "Творчість. Культура. Гуманізм": Тези виступів. - К.: Вид. Київськ. політехн. ін-та, 1993. - С.219-220.

3. Беличенко А.В. Постмодернистская идея времени //Людиознавчі філософські читання "Гуманізм. Людина. Освіта": Матеріали. - Дрогобич: Вид. Дрогобицьк. педагогічн. ін-ту, 1994. - С.78-79.

4. Беличенко А.В. Американский фильм "Вавилон-5" и перспективы украинской философии //Парадигмы философствования. - С.-Петербург, 1995. - С.201-202.

5. Беличенко А.В. Концепт как условие диалогичности текста (Бахтин и знак) //М.М.Бахтин и перспективы гуманитарных наук: Материалы научной конференции, 1993. - Витебск, 1994. - С.91-93.

6. Беличенко А.В. Грамматологическая перспектива в философии естествознания (на примере компьютерной науки). - Деп. - No 2505-Ук95. - 29.11.1995. - 19 с.

7. Беличенко А.В. Постмодернистский сдвиг в философии естествознания. - Деп. - No 2506-Ук95. - 29.11.1995. - 12 с.

BELICHENKO A.V. Grammatological approach to the philosophy of natural science

The thesis is presented for a candidate's degree of philosophy for 09.00.09 speciality - philosophy of science. The Institute of Philosophy of National Academy of Ukraine, Kyiv, 1996.

The work contains the research of postmodern state of the philosophy of natural science, which is open in the grammatological indicator of this state. The advanced version of grammatological approach in the philosophy of natural science founded on the use of the last grammatology by Jacque Derrida, is presented in the work.

It was determined that the grammatological approach is more adequate to the modern paradigmatical shift in natural science /such as synergetics, computer science and technologies, physics of nonstability, quantum medicine, etc./ than to systemic approach, which is more traditional.

Key words: text, deconstruction, postmodern, hypertext, multionthologicalness, structure, narrative.

БЕЛИЧЕНКО А.В. Грамματοлогічний підхід в філософії естествознания.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.09 - философия науки, Институт философии НАН Украины, Киев, 1996.

Работа содержит исследование постмодернистского состояния философии естествознания, открытого, как полагает автор, в грамματοлогическом показателе этого состояния. Предлагаемая и защищаемая версия грамματοлогического подхода в философии естествознания основывается на использовании грамματοлогии Жака Деррида.

Показано, что грамματοлогический подход более адекватен современному парадигматическому сдвигу в естественных науках /таких как синергетика, компьютерная наука и технологии, физика нестabilityности, квантовая медицина и пр./, чем более традиционный системный подход.

Ключеві слова: текст, деконструкція, постмодерн, гіпертекст, поліонтологічність, структура, нарратив.

446568

AB 34.856